

Trencsényi László

ELTE PPK

Adalékok nemzedékek Makarenko-képéhez

(Bevezető esszé)

Sáska Géza dolgozata hiteles és pontos képet rajzol a „szocialista pedagógia” kultúrhéroszává emelt orosz-szovjet pedagógus, Anton Szemjonovics Makarenko virtuális szobrának megalkotásáról „odaát”, s nyomában hazánkban. Nincs vele vitám. A Makarenko-recepció történeti szakaszolása azonban izgalmasabb, mint ahogy azt Darvai Tibor feltételezi.¹

Nincs vitám azzal, hogy a pedológiát, a reformpedagógiát (a világtörténelemben példa nélkül állóan kötelező állami pedagógiává emelt nevelési-oktatási kultúrát) 1937-ben, a ’sztálini thermidor’ rendjében szétzúzó párthatározat, s az azt követő, meglehetősen terrorisztikus intézkedések teoretikus megalapozójává az ekkorra már jóformán visszavonult egykori harkovi ifjúsági telep vezetőjét tették (aki – nem mellékesen – 1939-ben, végzetes rosszullete pillanatában, halála előtt írónak, vagyis nem pedagógusnak vallotta magát).²

Azzal sincs vitám, hogy a modellkonform szovjet pedagógia honosításában jeleskedő szakemberek³ hamar rákaptak a feladatra, megteremteni a szigor, rendet követelő, a növendékeket egyenruhába öltöztető, a családdal haragot tartó, az államot mindenek feletti kútfőnek elismerő szakíró kultuszát.⁴

A túlbuzgóság jelének tekinthetjük már Lányi Saroltának, a műfordítónak tulajdonított műcímet is: az első kiadás *Az új ember kovácsa* címet viselte,⁵ miközben az eredeti cím egyszerűen *Pedagogicseskaja poema* volt. A későbbi kiadások már e címhez igazodtak, s *Pedagógiai hősköltemény*ként mutatták be a telep- és közösségalkotás történetét.⁶ Ám még ez sem pontos. Az orosz irodalomtörténetben a „poéma” egyszerűen hosszabb epikus verses írásművet jelöl, nem feltétlenül „hősi” témára. De a deheroizálás idáig sosem jutott el, és a „bálványdöntöket” sem izgatta.

A telep történetének vérbő realista leírását⁷ különítsük el a hétközetes klasszikus írásba foglalt életművétől. Hiszen a hazai recepció mégiscsak *Az új ember kovácsa* fogadtatásával indult 1947-ben. A korszak nem egy mai kritikusa a könyvet ünneplő szerzők írásait a behódolás kötelező gesztusaként, penzumaként értelmezi a szocialista kánonba mégsem jutók esetében. Aki így gondolkodik, az nem ismeri igazán, vagy nem ismeri el a „fényes szellők” korszakának politikátörténetileg, társadalomtörténetileg és neveléstörténetileg is autonóm korszakként való elkülönítését. Pedig szerintem nem megy máshogy.

Maradjunk a nevelés történeténél. Adva vannak a háborús, pusztító ostromokkal, haláltáborokkal, éhezéssel, árvasággal telt évek. Az a világ, melyről a *Valahol Európában* című film olyan hitelesen szólt. S mely korszakban nem csupán a varsói Öreg Doktor, a Treblinkán növendékeivel elpusztított Janusz Korczak pedagógiai vállalkozása tanúbizonyság, de Leonhard Frank *Jézus tanítványai* című regénye, idehaza Sztelho Gábor vállalkozása, a debreceni-ebesi tanyavilág karácsonyista Fiúfalvája (Szekeres Mihállyal, Pataki Gyulával), akár Ádám Zsigmonddal, vagy a minap kötetben is megismerhető egykori zsidó árvaházak története is. Megannyi Árvácska, a vásárhelyi

Kiss Lajos szociográfiáiban megírt Kiskondás, Köves Gyuri élete szorult értő gondozásra. S a megmaradt gyerekéletekért felelősséget vállaló szakemberek – akár különböző világnézettel – önfeledten ismertek alkalmazható megoldásra a harkovi telep pedagógiájában. Várkonyi Hildebrand, Sík Sándor, Karácsony Sándor, illetve Lukács György vagy a népi kollégisták lelkes főhajtásai hiteles, őszinte megszólalások! Az önisgazgató, önfenntartó, a nagytársadalom szövetébe közösségként illeszthető „sorstalanok” számára releváns megoldást ígért a „poéma”.

Nem véletlen, hogy ezeket a gyerekközösségi-gyermekvédelmi kezdeményezéseket is bedarálta a kizárólagos hatalomra jutó Párt, mint ahogy önfeledten állította helyre a pedagógiában – minden ezzel ellentétes lözungja dacára – a konzervativizmust.⁸ Ebben a helyzetben nevezhette a korszak egyik leendő korifeusa indulatos kritikával „burzsoá ármánynak” a „neveletlenek nevelnek neveletleneket” elvét. Szegény a NÉKOSZ-ra akart csapást mérni mondatával, már észre sem vette, hogy a népi kollégista pedagógiai mitológia Makarenkóra hivatkozott.⁹

Az sem véletlen, hogy a „desztalinizáló” (korai újmarxista?) pedagógia Makarenkóban keresi őseit. Úgy véli: az „igaziban”. A „közösség” fogalmának megfosztása a hierarchikus-bürokratikus szervezet jegyeitől, a helyi hatalmakkal szembe forduló pedagógiai vezető mintaképe „jól jött” e gondolkodásmódoknak (miért tagadjam: ez időben nekem is). Gáspár mezőhéki első kísérlete tehát mégiscsak a „kánonnal” szembe forduló Makarenko-kép a hazai praxisban és szakirodalomban. Ennek az „új” recepciónak a története is érdemes az elemzésre, akkor is, ha éppen a Gáspár László vezette rövid életű kutatócsoport ennek kísérletébe belekezdett, már 1988-ban közreadott kötetében.

Régen volt. Hol vagyunk már a különböző „reneszánszok” (marxizmus-reneszánsz, Makarenko-reneszánsz, szocializmus-reneszánsz) reménykedő-naiv képétől?

Bár „valahol Európában” s Európán túl ma is csoportba verődve csatagolnak, fáznak, éheznek gyerekhordák, kamasz-csapatok. S ebben a helyzetben a nemzetközi szakirodalomban nem csupán új nevek derengenek fel, a varsói Janusz Korczak állócsillagának ragyogása mellett, a drogprevencióban alkalmazott ún. Monar-tanyák megteremtője, az ugyancsak lengyel Jan Kotansky is, akár a kibucok pedagógiai öröksége is, vagy a Kolumbiában szolgált, Németországban nevelkedett magyar jezsuita, Mustó Péter is. De mindemellett (s nem csupán Latin-Amerikára gondolok) – megérdemelné az összehasonlító elemzést! – a humanista hagyatékok, tanulságos minták között Anton Szemjonovics Makarenko munkássága is.

Makarenkóról tehát – véleményem szerint – ebben a kontextusban, vagy ebben a kontextusban (is) érdemes beszélni, gondolkodni, kutatni.

Jegyzetek

¹ Megkövetem az olvasót, hogy filológiaiilag rendezett dolgozat helyett esszét írok, a járványhelyzet a könyvtári kutakodást nem teszi lehetővé 2021 telén.

² E legendás mondat is egyike a szakmai közvéleményben, a széles nyilvánosságban igazán nem tisztázott rejtélyeknek. Mint ahogy az életmű „írott változata” nem egy darabjának eredetiségéről is fel-fellobban a vita, s rendre előbukkannak – különösen, amíg ez érdekes volt – „új művek” (főként a szerző „védelmében”, így Pataki Ferenc időtálló monográfiájában is a „hozrascso” gondolata, ami a telep gazdálkodási autonómiája melletti pragmatikus kiállás bizonyítéka az ’állami terveződés’ doktrínájával szemben, s ugyancsak a néhai, hűséges monográfus hivatkozott Makarenkónak – a róla szóló vonatkozó sztereotípiát legalábbis megkarcoló pszichológiai tájékozódására is). Az „ellenoldalon” pedig kiirthatatlan sztereotípiát a nevezetes, az értelmezésben bizony meghamisított történet ama pofonról, s e hangsúlyokat erősítette – a „szovjet pedagógia” ellenlábásának tünt Vekerdy Tamásunk is, amikor egyszerűen „lecsekistázta” a telep vezetőjét, s a gulággokként elhíresült „átnevelőtelepek” egyikeként értelmezte a Gorkij, majd Dzerzsinszkij nevét viselőt.

A nálunk is egykor népszerű színdarab, Pagogyin *Arisztokratákja* (Rozsos István feledhetetlen alakításával a hatvanas években nálunk is játszották) e telepek/táborok „tisztára csiszolásának” jegyében keletkezett.

- ³ Nem ezen írás feladata osztályozni őket elvhűekre, buta lakájokra, később igazolhatóan valódi köpönyegforgatókra – bár e pályák besorolása sem tanulság nélküli.
- ⁴ A bálványalkotás egyébként szokása volt a szovjet hatalomnak, minden ágazatnak megvolt az „ügyeletes bálványa” – ez történt, főként halála után, Makarenkóval is. (Jellegzetesnek mondható, hogy a hruscsovi olvadásban új bálványt próbáltak emelni: a falusi tanító, egyébként szintén ukrainai, a „dúr hangnemmél” szemben „mollban” megszólaló Szuhomlinszkij alakjában. S a „gorbacsovcsinának” is megvolt az ikonja, a hazánkban is sokat járt, a gáspári/szentlőrinci modellel rokonszenvező moszkvai gimnázium kiváló igazgatója, bizonyos Vlagyimir Abramovics Karakovszkij (akit még a jecini időkben is magas társadalmi tiszttségekkel vettek körül).
- ⁵ A „kovácsolás” metafora sokáig volt a keménykezü szovjet pedagógia kritikájaként alkalmazott kifejezés.
- ⁶ Még Takács Géza 2000-ben megjelent AKG-monográfiája is ironikus nyelvi tréfát formált belőle, amikor könyvét *Iskolaprózáznak* nevezte.
- ⁷ Ma pedagógiai etnográfának neveznék a műfajt.
- ⁸ Hogy a politikai „fordulat éve” a pedagógiában konzervatív fordulat volt, arról magam is többször írtam, gyakori példám az úttörőmozgalom „államosítása” (egyben elszűrítése) volt, Szébenyi Péter nevéhez kötjük a „vörösre festett herbartizmus” fogalmát, s Mihály Ottó vonatkozó írásai is ezt bizonyították. Álláspontomhoz bátorítást nyerhettem Tamás Gáspár Miklós új kötetének (*Antitézis*) kommunizmus-elemzésétől is.
- ⁹ Ugyancsak nem lehet feladatom ebben az írásban a NÉKOSZ-jelenség értékelése. Pataki Ferenc legendafoszlato-legendateremtő kötete ezt rendben megtette, annak idején írtam is róla a *Neveléstörténetben* hosszabb elemzést.